

UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA

(COORDONATORI)

COSMIN POPA – GORJANU, ATILA TAMAȘ-SZORA

MANAGEMENT FINANCIAR ȘI BUSINESS – REPERE ISTORICE LOCALE

AUTORI:

**DANIEL DUMITRAN, ZSOLT SIMON, FLORIN ANDREI DĂNOAIE, DAN TOPOR,
SONIA COSTAN, ANDREEA MUNTEAN, CARMEN PAȘTIU, SILVIA MAICAN**

UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA

EDITURA ÆTERNITAS

ALBA IULIA

2019

ADMINISTRAȚIA FINANCIARĂ ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ – NIVELUL STATAL ȘI CEL ORĂȘĂNESC

SIMON ZSOLT

Cercetător științific III

Institutul de Cercetări Socio-Umane "Gheorghe Șincai" al Academiei Române
Târgu Mureș

În lucrarea de față ne-am propus să prezentăm pe scurt câteva aspecte ale administrației financiare în Transilvania medievală: în prima parte o să prezentăm veniturile și cheltuielile statului în legătură cu Transilvania, iar în cea de-a doua parte – deoarece arhivele orășenești au păstrat cele mai bogate materiale contabile – o să discutăm administrația financiară urbană.¹

În Transilvania medievală veniturile, care pot fi considerate "statale", erau cele regale; acestea, după măsurile de centralizare financiară a lui Matia Corvinul, erau administrate de către marele trezorer al regatului, mai precis cădeau sub jurisdicția acestuia, cine – precum, cu câteva excepții, în tot regatul – administra veniturile prin slujbașii sau oficialii subalterni lui, în cazul în care veniturile nu erau repartizate unor persoane (fizice sau juridice). Altfel spus, toate veniturile regale ce proveneau din Transilvania erau încasate de către trezorerie regală sau instituțiile financiare subordonate regelui sau marelui trezorer. Pe de altă parte, toate cheltuielile "statale" erau plătite de către aceste instituții financiare, însă, precum vom vedea, în nu puține cazuri nu de către trezoreria centrală, ci direct de către unele instituții „regionale” din Transilvania. (Cheltuielile administrative ale instituțiilor financiare² locale erau acoperite din veniturile acestora.)

O parte a profitului instituțiilor locale însă nu ajungea la trezoreria centrală, ci, la ordinul de plată a acesteia, erau cheltuite pe loc. În astfel de cazuri, de cele mai multe ori erau onorate diferite obligații financiar ale regatului: sume mai mari sau mai mici erau date creditorilor regelui sau trezorerului, alterori erau plătite salariile unor oficiali sau mari demnitari (de ex. cel al voievodului) sau erau direcționate unde era nevoie urgent de bani.³

Veniturile și cheltuielile legate de Transilvania medievală le ilustrăm cu datele provenite din socotelile detaliate ale marelui trezorer din 1494-1495 și 1525-1526, pentru că acestea sunt

¹Studiul a fost scris în cadrul proiectelor de cercetare nr. PD117026 și ÚNKP-18-4-ELTE-770, finanțate de către Oficiul Național al Cercetării, Dezvoltării și Inovației (din Ungaria) – NKFIH și Ministerul Educației din Ungaria.

²Szekfű Gyula: *Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből.* (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII/3.) Budapest, 1912. 97-107; Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) Budapest, 1988. 56-58; Kubinyi András: "A kincstári személyzet a XV. század második felében." *Tanulmányok Budapest Múltjából* 12. (1957) 25-26; Kubinyi András: "Erdély a Mohács előtti évtizedekben." In: *Tanulmányok Erdély történetéről.* Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10. Ed. Rácz István. Debrecen, 1988. 68-69; Despre organizația administrației financiare ale regatului lui Matia Corvinul, vezi: Kubinyi András: "A Mátyás-kori államszervezet." In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Ed. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Budapest, 1990. 97-116.

³Mai multe astfel de cazuri sunt amintite în: Kubinyi András: „Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban.” *Budapest Régiségei* 19. (1959) 100, 106-107; Simon Zsolt: „Die finanziellen Verpflichtungen der Siebenbürger Sachsen zwischen den Herrschaften von Sigismund von Luxemburg und Matthias Corvinus (1438–1458).” In: *Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time. In memoriam Zsigmond Jakó.* Ed. Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon. Cluj-Napoca, 2009. (Mélanges d'Histoire Générale. Nouvelle Série I. Between Worlds 2.) 255–271; idem: "Az erdélyi szászok adói Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt." In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Ed. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest, 2012. 145–154; idem: "Az erdélyi huszadvámok igazgatása a késő középkorban". *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* [1.] (2016) 333–358.

cele mai complete din acest punct de vedere (referitor la Evul Mediu, nici nu s-au păstrat alte surse de acest tip, dar și socoteli totalizatoare se cunosc doar câteva). În 1494 avem relativ multe informații despre taxele și impozitele provenite din Transilvania⁴, mai precis despre cele impuse, fiindcă doar circa jumătate din acestea (54%) au ajuns în casieria centrală. Din restul sumei 468 fl. (1,5%) erau folosite pentru acoperirea cheltuielilor administrative ale străngerii dărilor: 300 fl erau date strângătorilor de dări, iar 168 fl, deci 24 fl. pe comitat pe salariile comiților și juzilor nobiliari a celor 7 comitate (vezi tabelul nr. 1).

Valoarea impozitelor impuse comitatelor	fl.
Cluj	5643.0
Alba	6788.0
Solnoc	2806.0
Dăbâca	3102.5
Hunedoara	5654.5
Târnava	3377.0
Turda	4071.5
Total	31442.5
Impozite încasate	17057.5
Cheltuieli	
Salariile comiților și juzilor nobiliari	168.0
Cheltuielile strângătorilor de dări	300.0
Total cheltuieli	468.0
Impozite nestrânse	13917.0

Tabelul nr. 1. Impozite impuse, încasate și nestrânse și cheltuielile străngerii de dări în Transilvania, 1494.⁵

13917 fl., adică 44% însă nici nu erau strânse: marea parte a acestei sume, 6658 fl., erau destinate, conform legilor, unor baroni pentru plata unui număr precis de soldați angajați în apărarea țării, iar 617 fl. unor nobili, care se consideră că au ajutat la strângerea dărilor; episcopul de Vác, Miklós Báthori, era scutit, la recomandarea episcopului de Agria (cancelarul Tamás Bakóc, unul dintre cele mai importante personalități ale țării), însă din motive necunoscute, de plata a 140 fl.; nu plăteau impozite nobilii de o sesie și cei români (962,5 fl.), și nici taxele localităților minelor de sare și aur nu au ajuns în mâinile strângătorilor de dări (1739 fl., care credem că au fost cheltuiți pe minele respective – ipoteză cu atât mai verosimilă, dacă luăm în considerare că 174,5 fl. din impozitele transilvane erau cheltuiți pe cămarile de sare); pertinențele orașelor săsești își plăteau taxele separat de comitate, adică în cadrul Universității Săsești (1319 fl.), cele ale Clujului (36 fl.), respectiv ale Albei Iulii și ale Făgărașului (1393 fl.) probabil împreună cu orașul, episcopia, respectiv cetatea amintită; în final, conform unor scrisori regale, din 100 fl. 5 fl., în total 878 fl nu erau colectate, ci erau destinate pentru servitorii (servitores et factores) din fiecare comitat⁶ (vezi tabelul nr. 2).

⁴Johann Christian Engel: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. (Allgemeine Welthistorie 49.) vol. I. Halle 1797. 38-39.

⁵Ibidem, 38-39.

⁶Ibidem, 20, 24, 39. Se pare că acest 5% se calcula din banii efectiv incasați, în care erau calculați și sumele care la urmă erau date ca plată pentru comiți, juzi nobiliari și strângători de dări, pentru că doar în cazul acestei sume cei 5% dau o sumă apropiată celei menționate, concret 876,275 fl.

Bunurile	episcopului de Transilvania	fl. 2643.0
	episcopului de Oradea	682.0
	lui Péter Geréb	762.0
	lui Ioan Corvin	852.0
	lui Ștefan cel Mare	1719.0
	Total	6658.0
Pertinențe:	Valea Rodnei	444.0
	Orăștie	287.0
	Sibiu	384.5
	Brașov	203.5
	Total	1319.0
	Făgăraș și Alba Iulia	1393.0
	Cluj	36.0
	Baia de Arieș	344.0
	locuri ale cămării: Ocna Dej, Sic, Zekelagh, Cojocna, Turda și Ocna Sibiului	1395.0
	Total	1739.0
impozite reținute în bunurile lor de către:	Mátyás Pongrác	240.0
	Tamás Farkas	85.0
	János Erdélyi	68.0
	Miklós Bethlen	66.0
	Miklós Gerendi	69.0
	Ferenc, János și Mihály Bánffy	89.0
	Total	617.0
Nobilii de o sesie și nobilii români		962.5
Din 100 fl. 5 fl. servitorilor		878.0
Episcopul de Vác scutit de impozitare, la recomandarea episcopului de Agria		140.0
Cămărașii au cheltuit pe cămările de sare		174.5

Tabelul nr. 2. Impozite neimpuse în Transilvania, 1494. ⁷

O parte semnificativă a impozitelor colectate (4425 fl) erau împărțite deja în Transilvania: pt. cheltuielile nobililor transilvani făcute când regele era la Sibiu, erau date 1500 fl., pe salariul voievodului Transilvaniei 1300 fl., voievodului Moldovei 1000 fl., episcopului de Oradea 500 fl., nobilului Péter Sombori pentru banii împrumutați voievodului Ladislau Losonci 100 fl., pt. 2 persoane trimise pt. a cerceta pagubele nobililor și sașilor produse de către voievozii Transilvaniei 25 fl.⁸ Ca o analogie amintim aici cazul Bistriței, care în 1492 a trebuit să plătească din impozitul său regal 3500 fl. comitelui cămărilor transilvane de sare (pentru nevoile minelor de aur băimărene), iar între 1514 și 1519 unor creditori regali 4500 fl.⁹ Puterea centrală a avut venituri importante și din ocele de sare și minele de aur, acestea însă erau administrate de cămările de sare și cele de preschimbare a aurului și de batere a monedei.¹⁰

⁷Ibidem, 39.

⁸Ibidem, 46-47.

⁹Mályusz, op. cit. 57.

¹⁰Despre aceste cămări, vezi: Alexandru Doboși: "Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI)." Studii și cercetări de istorie medie 2 (1951) 125-166; Draskóczy István: A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Budapest, 2018;

Spre deosebire de epoca contemporană, regalitatea avea relativ puține tipuri de cheltuieli permanente "locale" (în sensul că nu erau legate de curtea regală): doar cheltuielile cetăților regale de frontieră, ale marilor demnitari regali, și ale instituțiilor financiare provinciale.¹¹ În cazul Transilvaniei este vorba doar de salariul voievodului. Doar în a doua jumătate a sec. al XV-lea, și anume cândva după 1461 și înainte de 1494, voievodul a început să primească un salariu anual fix din partea trezoreriei, și anume în 1494 și 1511 12000 fl: 9000 fl. în bani și 3000 fl. în sare (evident de la camerele de sare din Transilvania; 4500 fl. trebuiau plătite din vigesimele transilvane, iar 4500 fl. din camera de preschimbare a aurului din Sibiu). Nu putem fi siguri, că voievodul a și primit aceste sume, deoarece de ex. în prima parte a anului trezorierul a plătit în total doar 700 florini pentru salariul voievodului Transilvaniei¹² - dar este posibil, că restul banilor a primit din alte surse, dacă luăm în considerare, că în 1460-1461 voievodul a primit o pătrime, respectiv o jumătate din quinquegesima, în 1461 din camera de Sibiu 100 fl. lunar pentru masa lui, iar în 1495 a incasat nelegal (adică fără îngăduința domnitorului) o parte a taxei regale. Pe lângă aceste sume, voievodul mai avea și alte venituri: cele provenite din domeniile fortificațiilor regale, pe care le primea spre administrare (ca honor) pe durata ce era voievod, și, ocazional, cote precise din gloabele ce trebuiau plătite în cazul pricinelor prezidate de el, iar până sec. al XIV-lea, în drumul său, voievodul trebuia să fie cazat și ospătat pe baza dreptului de descensus. Din aceste venituri voievodul își plătea angajații și soldații săi - nici în cazul Regatului Ungariei medievale veniturile personale și statale nefiind separate.¹³ Demn de menționat este și faptul că o parte a soldei militarilor care păzeau frontiera otomană, dar (precum a fost scris mai sus) și a salariului voievodului, era dată în natură, și anume în drobi de sare și în postav.¹⁴

Ocazional, regalitatea mai avea și alte feluri de cheltuieli: în general pentru construirea fortificațiilor (Bistrița, 1475: veniturile a 10 ani a cămării de sare din Albești, 1522: 150 fl din impozitele orașului Alba Iulia; 1525: sare în valoare de 2000 fl; Cluj, 1404: taxele măcelarilor; 1517: impozitele orașului până 11 noiembrie; Turnu Roșu, 1469: anual 100 fl din veniturile vamale de acolo) sau pentru diferite instituții ecleziastice (spitalul din Bistrița, 1438: 1 marcă de argint, mănăstirea dominicană din Brașov, 1455: 10 mărci de argint, 1462: încă doi mărci de argint, catedrala din Alba Iulia, 1525: 5500 fl, mănăstirea dominicană din Cluj, 1455: sare în valoare de 50 fl, mănăstirea franciscană din Cluj, 1494: sare în valoare de 300 fl, spitalul Sf. Elisabeta din Cluj, 1366/1377: o moară).¹⁵ Pe lângă toate acestea, regalitatea a consumat bani și

¹¹Despre cheltuielile regatului vezi: Hermann Zsuzsanna: "Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához)." Századok 109 (1975) 301-336; Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig (Werbőczy és a parasztháború). Századok 115 (1981) 108-151; Kubinyi András: "A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez." In: Idem: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007.

¹²124-132, 141-143; Idem: "Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490-1526)." In: Idem: Nándorfehérvártól Mohácsig op. cit. 238-241.

¹³Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12-július 16. Magyar Történelmi Tár 22 (1877) 90, 124, 222.

¹⁴Mályusz: op. cit. 6-9; Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450-1527. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára / Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 4.) Budapest, 1915. 183, datat și citat de Kubinyi: A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem op. cit. 122, 126 (1511). Voievodul și comitele secuilor dispuneau asupra mai multor cetăți regale. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. Vol. I. Budapest, 1996. 271-272, 294, 299, 325-326, 338, 348, 355, 356, 358, 408, 438, 446, 452, 462. Despre sistemul de honor, vezi: Engel Pál: „Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről." Századok 116 (1982) 880-922.

¹⁵Kubinyi András: Budai kereskedők op. cit. 107; Kubinyi: A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem op. cit. 124-126; Mályusz, op. cit. 57. De altfel, și la ocele de sare o parte a salariilor era plătită cu sare și cu postav. Draskóczy: A magyarországi kősó op. cit. 158-164; Doboși: "Exploatarea ocelor de sare op. cit; 125-166; Simon: Mineritul de sare op. cit. 95-96.

¹⁶Entz Géza: Erdély építészete a 14-16. században. Kolozsvár, 1996. 238, 298, 333, 335, 510 (fortificații), 242, 257, 299, 343, 346-347, 349 (instituții ecleziastice). În 1454 Sibiu a cerut o scutire de impozite, însă decizia domnitorului nu o cunoaștem. Ibidem 401.

pentru a acoperi cheltuielile de drum al unor delegați trimiși cu treburi diferite în Transilvania.¹⁶ În continuare o să prezentăm pe scurt administrația financiară urbană în Transilvania medievală, și o să începem cu prezentarea particularităților ce o diferă de practica modernă. Aceste caracteristici se datorează faptului că administrarea financiară a orașelor medievale diferă de cea actuală în mai multe aspecte. În primul rând, fără a ține cont de unele excepții, structura financiară a orașelor nu a fost centralizată, în sensul că nu exista o unică și singură casierie centrală, unde au fost adunate toate veniturile și de unde s-au efectuat toate plățile, ci lângă casieria principală, erau și alte birouri, care își aveau propriile lor casierii, pe care le numim secundare. Acestea puteau să fie conectate, în principiu, în două feluri la casieria principală: birourile secundare fie au livrat toate veniturile lor în casieria centrală, de unde au primit toți banii necesari, fie că și-au acoperit cheltuielile din propriul venit și au plătit doar surplusul în casieria principală (sau, dacă erau deficitare, au primit banii necesari de acolo). A existat, și o treia posibilitate, care era o combinație a celor două posibilități prezentate mai sus, când numai salariile erau plătite de către casieria principală. În plus, au existat câteva casierii care nu erau deloc legate de cea principală. În unele cazuri, banii au fost livrați de la un birou secundar la celălalt, fără a ajunge la casieria principală.¹⁷

O primă consecință a acestei organizări financiare descentralizate a fost aceea că orașele medievale nu aveau planuri bugetare în sensul de astăzi, adică estimări privind costurile planificate în avans, care să conțină cheltuielile și veniturile preconizate, în principal pentru că birourile aveau o autonomie destul de largă și pentru că veniturile și cheltuielile nu erau pe deplin previzibile. Cauza principală a acestor stări a fost că, cheltuielile au fost determinate de necesități financiare imprevizibile, dictate de factori externi (de ex. războaie). Astfel cheltuielile erau cele care au determinat valoarea veniturilor: orașele au trebuit să obțină sume suficiente pentru acoperirea cheltuielilor ivite.¹⁸

O altă consecință a fost că nu existau socoteli care să conțină întreaga scală a tranzacțiilor financiare ale orașului, astfel încât socotelile existente nu reflectă finanțele complete ale orașului. Pentru aceasta ar fi necesar să fie luate în calcul datele socotelilor birourilor secundare, care în cazul orașelor transilvane nu s-au păstrat toate (dar care erau doar rareori păstrate și în cazul altor orașe central-europene). O altă lipsă este faptul că orașele medievale nu aveau o economie bazată exclusiv pe bani, și în majoritatea cazurilor tranzacțiile care nu implicau plăți în numerar, nu se găsesc în socotelile urbane.¹⁹

Astfel, de exemplu în cazul Brașovului, veniturile provenite din diferite taxe locale și penalități, și cele culese cu ocazia târgurilor și iarmaroacelor, deoarece nu apar în socotelile principale, trebuiau să curgă în niște casierii secundare, a căror socoteli însă nu s-au păstrat. În această categorie se încadrează și veniturile și cheltuielile referitoare la iazurile de pește, respectiv vicesima (vama comerțului extern), cu diferența că unele tranzacții financiare legate de heleștee apar uneori în socotelile principale, respectiv că s-au păstrat câteva socoteli a

¹⁶Fraknói: II. Lajos király számadási könyve op. cit. 186, 187, 194, 197-200, 208, 219.

¹⁷Leo Schönberg: Die Technik des Finanzhaushaltes der deutschen Städte im Mittelalter. (Münchener volkswirtschaftliche Studien 103.) Stuttgart, Berlin, 1910. 115-190; Wilhelm Rausch: "Das Rechnungswesen der österreichischen Städte im ausgehenden Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Städte in den österreichischen Stammlanden Nieder- und Oberösterreich." In: Finances et comptabilité urbaines du XIIIe au XVIe siècle. Financien en boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIe eeuw - Colloquie International Blankenberge 6-9-IX-1962, Actes. Bruxelles, 1964. 193-197, 202; Bernhard Kirchgässner: "Studien zur Geschichte des kommunalen Rechnungswesens der Reichstädte Südwest-Deutschlands vom 13. bis 16. Jahrhundert." In: Finances et comptabilité urbaines op. cit. 247; Eberhard Isenmann: Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter. Stadtgestalt, Recht, Stadtr Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft. Stuttgart, 1988. 177-181.

¹⁸Ibidem, 177-178; Gerhard Fouquet: "Die Finanzierung von Krieg und Verteidigung in oberdeutschen Städten des späten Mittelalters (1400-1500)." In: Stadt und Krieg. Ed. Bernhard Kirchgässner, Günter Scholz. (Stadt in der Geschichte 15.) Sigmaringen, 1989. 51-52; Idem: Bauen für die Stadt. Finanzen, Organisation und Arbeit in kommunalen Baubetrieben des Spätmittelalters. (Städteforschung A 48) Köln, 1999. 307-308.

¹⁹Granasztói György: "Társadalmi tagozódás Brassóban a 15. század végén". Századok 106 (1972) 383.

vigesimei.²⁰ Dintre orașele medievale transilvane, în cazul Bistriței s-au păstrat cele mai variate tipuri de socoteli urbane: cele ale veniturilor provenite din impozite, vin, respectiv bere, socotelile spitalului, respectiv a băii, și liste cu plata unor militari, dar dorim să semnalăm că au fost redactate și alte tipuri de socoteli, care însă au dispărut între timp, de ex. cele ale vicesimeii, care câteodată era arendată de către oraș.²¹

²⁰Finanțele medievale ale Brașovului sunt analizate într-o lucrare MA susținută la Universitatea Central-Europeană din Budapesta: Simon Zsolt: *The finances of Brașov at the beginning of the sixteenth century*. 2006. Despre istoria vicesimeii din Brașov vezi: Radu Manolescu: *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*. București Editura Științifică, 1965; Simon Zsolt: "Az erdélyi huszadvámok igazgatása a késő középkorban". *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* [1.] (2016): 333–358.

²¹*Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. [Bd. I. 1462–1520.] Hg. Simon Zsolt, Szabó András Péter. 2013. <http://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%3BCcher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html>. Despre istoria vămii vezi: Simon Zsolt: "Vicesima din Bistrița în Evul Mediu". *Revista Bistriței* 30–31 (2016–2017): 115–120.